

Norbert OSTROWSKI

Poznań-Warszawa

DĖL išgirsti IR prabilti TIPO INGRESYVŲ DAUKŠOS POSTILĖJE*

1. 1. Straipsnyje aptarti du senųjų raštų lie. kalbos ingresyvų¹ tipai, daromi su priešdėliais iš- ir pra- ir su statyvais bei duratyvais sudarantys opoziciją, pvz., *pražysti* : *žydėti*, *pravirkti* : *verkti*, *išgirsti* : *girdėti*. Šios analizės tikslas yra surasti atsakymą į klausimą, ar yra priešasčių, dėl kurių vieni ingresyvai yra daromi su priešdėliu iš-, o kiti – su pra-, arba, kitaip sakant, kodėl yra *išgirsti* ir *prabilti*, o nėra **pragirsti* ir **išbilti*. Dėl priešasčių, nurodytų 3.1 skirsnyje, buvo remtasi medžiaga iš Daukšos *Postilės*, o straipsnis yra tik kelių ypatingų atvejų tyrimas; jo tikslas nėra aprašyti visus lietuvių kalbos ingresyvus.

1. 1. 1. Ingresyvai su pra-:**(1) prabilti : byloti, bilti ‘t. p.’²**

Nes áklas prawizdêio / kûrczes izgirdo/ nežadziá **prabilo**/ wêlino apsêstas bû iszlûsûtas DP 119₁₅ = Bo ślepy przeyrzał/ głuchy usłyszal / niemy **przemowil** / opętany od czarta wybawion był.

(2) pradžiugti : džiugėti, džiaugtis ‘t. p.’

Tu sakai / iog **pradziûgos** sunús táwas baśsú manú DP 613₁₇ = Ty powiedasz / iz się **uradowal** syn twoy w głosie moim.

(3) pragysti : giedoti

Jr iszêio Petras óran’ iz pałóczeus / ir gaidîs **pragîdo** DP 159₂ = I wyszedł Piotr na dwor przed pałac / y kur **zapiał**.

(4) prakalbėti / prakalbti : kalbėti

Jr kad isztreme wêlinuwa **prakâlbo** nežadziá ir / stebêioś minios DP 117₃₂ = A gdy wygnał czarta / **przemowil** niemy / y dziwowały się tłuszczę³.

* Norėčiau nuoširdžiai padėkoti dr. Bjornui Wieneriui už vertingas pastabas. Suprantama, už čia pateikiamą medžiagą ir interpretacijas lieku atsakingas tik pats.

¹ Ingresyvais laikau veiksmažodžius, kurie žymi būsenos pradžia, pvz., *pražysti* ‘pradėti žydėti’ : *žydėti* (kartais vadinami **inceptyvais**), ir veiksmo pradinę tašką, pvz., *užgroti* ‘pradėti groti’ : *groti* (kai kurių mokslininkų vadinami kaip tik **ingresyvais**). Dažnai sinonimiškai vartojamas terminas **inchoatyvai**; jais vadinu tuos veiksmažodžius, kurie rodo laipsnišką pakeitimą iš vienos būsenos į kitą, pvz., *sensta*, ir kurie sudaro opozicijas su kauzatyvais, plg. *tirpsta* : *tirpina*.

² *Ir jis girdejo szodzius waiku Luban, bilstanciu* BB1Moz31,1 (žr. LKŽ I 821).

³ Plg. dar *Angels (...) iosp prakalbeia* Mž 164.15 ir *Diewas taip prakalbeija* Mž 435₂.

(5) *praregėti* : *regėti*

Paklaidūnę iszmėsk pirm' rāsta ižg akiēs sawós / o tęn dabār **praregėsi** DP 286₄₇ = Obludniku/ wyrzu. pierwey balkę z oka swego/ a tam dopiero **przeyrżysz**.

(6) *prašukti* : *šaukti*

ir papildita bū Dwāsios ś. Elżbietá / ir **prászuko** bałsú didziū / ir táre DP 471₆ = y napelnion iest Duchem S. Elżbieta/ y **zawołała** głosem wielkim/ y rzekła⁴.

(7) *pravyzdėti* : *veizdėti*, **vydėti* (plg. *pavydėti*)

Nes ákłas **prawizdėio** / kūrczes ižgirdo/ nežadziá prabiło/ wėlino apsėstas bū iszlūsútas DP 119₁₅ = Bo ślepy **przeyrzał**/ głuchy usłyszal / niemy przemowił / opętany od czarta wybawion był.

Tad Jėsus táre iam: **prawizdėk** / tikėiimas táwas táwė sweiku padāre DP 102₁₆ = Tedy Jezus rzekł mu: **Przeżrzy** / wiara twoia ćiebie zdrowym uczyniła.

(8) *pražibti* : *žibėti*

Ir **pražibo** wėidas io kaip saule DP 591₃₄ = Y **rozświećilo się** oblicze iego iako słońce⁵.

(9) *pražysti* 'zakwitnąć' : *žydėti* 'kwitnąć'

Jžg ántros szaliės / erszkeczėi ir úsnes teip' gražėi **pražista** DP 303₄₁ = Z drugiey strony ćiemie y osset tak pięknie **zakwita**.

1. 1. 2. Daug mažiau yra ingresyvų su iš-:

(1) *išgirsti* : *girdėti*

O kad **ižgirdo** minia praėnczią / kłause kas tai butų DP 102₉ = A gdy **usłyszal** tūszczę przechadzaiącą / pytal coby to bylo⁶.

(2) *išvysti* : **vydėti* (plg. *pavydėti*)

O wiėnas ižg ių kad **išzwido** iog būwo paswėikintas DP 326₂₇ = A ieden z nich gdy **uyżrzal** iž oczysćion iest⁷.

2. 1. Atsparos taškas bus priešprieša, kurią sudaro *pravyzdėti* ir *išvysti*:

(1) Nes ákłas **prawizdėio** / kūrczes ižgirdo/ nežadziá prabiło/ wėlino apsėstas bū iszlūsútas DP 119₁₅ = Bo ślepy **przeyrzał**/ głuchy usłyszal / niemy przemowił / opętany od czarta wybawion był.

Tad Jėsus táre iam: **prawizdėk** / tikėiimas táwas táwė sweiku padāre DP 102₁₆ = Tedy Jezuś rzekł mu: **Przeżrzy** / wiara twoia ćiebie zdrowym uczyniła.

⁴ Plg. *ir teyp paćiupawis ir pasiliteis kuno, praszuko* SP II 234 = y tak macawszy / y dotknąwszy się ćiała zawołał.

⁵ Plg. *Pražibo weydas io kayp saule* SP II 21 = A oblicze iego roziaśniało się iako słońce.

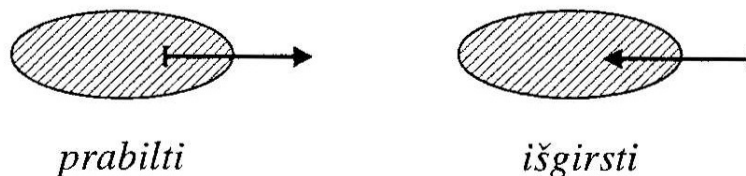
⁶ Plg. *Kurie wel unt uołos, tie ira kurie kad ižgirsta, su džiaugsmu priimo žodi* SP I 338 = Którzy zaś na opokę, ći gdy usłyszą, z weselem przyimuią słowo.

⁷ Plg. *szabąngusu tus sugawai kurius spendent ischwidai* Mž 400₆.

(2) O wiėnas iŹg ių kad **iszwido** iog būwo paswėikintas DP 326₂₇ = A ieden z nich gdy **uyźrzal** iŹ oczyścion iest.

Pirmuoju atveju (t. y. *pravyzdėti*) subjektas įgyja tam tikro sugebėjimo, kuris suteikia jam percepciją, „atsiveria“ išoriniams veiksniams. Panašiai ir *praregėti*, plg. *Paklaidūnę iszmėsk pirm' rąsta iŹg akiės sawós / o tən dabār praregėsi* DP 286₄₇ = *Obludniku/ wyrzuć pierwey balkę z oka swego/ a tam dopiero przeyźrzysz*. Kitaip yra veiksmaŹodžio *iŹvysti* atveju, kur subjektas, jau „atvertas“ išoriniams veiksniams, patiria reiŹkinį, kurio Źaltinis yra subjekto išorėje. Dėl to ir atsiranda antras būtinasis aktantas.

Panašiai yra ir kituose pavyzdŹiuose su priešdėliu *pra-*, čia pats subjektas gali būti aktyvus, pvz., *prabilti, pragysti, prakalbti, praŹukti, pravirkti, pradŹiugti*, arba neaktyvus: *pravyzdėti, praŹibti* ir *praŹysti*. Veiksmas apima subjektą ir daŹnai perŹengia jo ribas eidamas percipiento link, plg. *pragysti, prabilti, prakalbti, praŹukti* arba paprastai subjektą padaro pastebimą aplinkoje, pvz., *pravirkti, pradŹiugti, praŹibti* ir *praŹysti*⁸. Kitaip yra ingresyvų su *iŹ-* atveju, kur subjektas visada atlieka percipiento vaidmenį. GrafiŹkai Źį skirtumą galima parodyti Źitaip:

Verta paminėti veiksmaŹodį *iŹmokti*, kuris, kitaip negu *iŹgirsti* ir *iŹvysti*, yra terminatyvinis⁹, bet, panašiai kaip *iŹgirsti* ir *iŹvysti* atveju, Źaltinis, iš kurio agentas semia Źinias, yra Źio agento išorėje, plg. veiksmaŹodŹius *mokytis* ir *girdėti*, kurie yra vartojami junginyje su prielinksniu *iŹ*, pvz., *IŹ mūsų raŹtų mokosi visuomenė* (LKŹ VIII 324) ir *IŹ tavo paties burnos tai girdėjau* (LKŹ III 330)¹⁰. Tad erdvės reikŹmė gali būti išreikŹta arba konstrukcija su prielinksniu, arba su priešdėliu, panašiai kaip ir senojoje graikų kalboje, pvz., *Τρωας καὶ Λυκίους μετεκίαθε* (Il. II, 685) ‘er ging unter die Troer und Lykier’ Źalia *ἦν μετὰ τῶν θηρίων* ‘buvo tarp laukinių Źvėrų’ (S c h w y z e r 1988, 484). VeiksmaŹodis *iŹmokti* rodo, koku būdu veiksmaŹodŹių priešdėliai, kurie iš pat pradŹių Źymėjo erdvės santykius, galėjo tapti veiksmo būdo Źymekliais. VeiksmaŹodis *iŹmokti, -sta* yra morfoloŹiŹkai identiŹskas su *iŹgirsti, -sta*, bet neŹymi nei

⁸ Panašiai ir MaŹvydo: *Jobs (...) prawirka* MŹ 433₁₇.

⁹ Jo leksinė reikŹmė apima galinę veiksmo ribą ir patį veiksma, kuris jos siekia. Be to, implikuoja būseną, kuri yra ribos pasiekimo rezultatas, plg. *mokėti*.

¹⁰ Plg. taip pat *iŹ to iŹmoksta Źmogus paŹint gieray welina sawo neprietelu* SP II 48 = *z tego naucza się czlowiek / znać czarta swego nieprzyaciela*.

veiksmo, nei būsenos pradžios, o veiksmą, siekiantį galinę ribą; jis paprastai yra terminatyvinis. Visa tai lemia pagrindinio žodžio reikšmė, t. y. veiksmožodžio *išmokti* pamatas buvo terminatyvas *mokyti*, o ingresyvų – būsenos veiksmožodžiai (rezultatyvai). Ingresyvinis darinys šalia būsenos veiksmožodžio atsirado dėl noro išreikšti būseną kaip įvykį. Tokia interpretacija yra analogiška gr. ingresyviniam aoristui, pvz., *βασιλεύω* ‘viešpatauju’ → *ἔβασίλευσα* ‘pradėjau viešpatauti’, plg. taip pat prancūzų *passé simple*, pvz., *savoir* ‘žinoti’ : (*il*) *sut* ‘sužinojo’, *se taire* ‘tylėti’ : *se tut* ‘nutilo’; panašiai ir lie. *Jonui patinka Onutė* ir *Jonui patiko Onutė*. Dėl to patraukli hipotezė, kad pirmas aptariamųjų veiksmožodžių darybos etapas buvo būtojo laiko forma, taigi *žydi* → *pražydo*, **vydi* → *išvydo*¹¹ (plg. lie. *pa-vydėti*, s. sl. *viděti*). Įdomus yra kai kurių s. lie. kalbos veiksmožodžių būtojo ir esamojo laiko formų palyginimas, pvz., Daukšos *Postilėje*, kurioje aiškiai daugiau pirmųjų, žr. K u d z i n o w s k i 1977:

išgirsti — praet. 25x : praes. 3x

išvysti — praet. 27x : praes. 1x

pražibti — praet. 6x : praes. 1x

Panašūs rezultatai gaunami ir išanalizavus LKŽ medžiagą:

išgirsti — praet. 5x : praes. 0x (III 348)

išvysti — praet. 15x : praes. 1x (XIX 742)

pražibti — praet. 10x : praes. 1x (XX 469)

2. 2. Tai, kas buvo anksčiau minėta, pasakytina ir apie tris ingresyvinius darinius su *į-* priešdėliu:

- (1) Teip Diéwas **isimilēio** to passáulo iog sùnų sáwa wienatii dâwe DP 144₇ (: **mylėti**),
- (2) Nes idánt sunús io butų teip sūkei ne **įsirgęs** / o ertés butų niekados Christaus ne ięszkoiés DP 356₁₀ = bo gdyby mu syn tak čięszko nie **zachorzał** / snadźby był nigdy Chrystusa nie szukał (: **sirgti**),
- (3) O tūiau kaip **intikeio** / ir stóios pakhúsnumi zódziui Diéwo DP 465₂ = a skoro **uwierzył** / y stał się posłusznym słowu Bożemu (: **tikėti**).

Kiekvieno iš šių pavyzdžių priešdėlis *į-* savo iliatyvine reikšme susyja su prielinksniu *į* bei su latvių kalbos priešdėliu *ie-* *ie-saukt-ies* ‘sušukti’ tipo veiksmožodžiuose, kuriuos E n d z e l y n a s apibrėžė kaip ‘впадение в какое-либо настроение или состояние’ (1971, 565). Plg. dar ang. *to fall in love, to fall ill* ir le. *popaść w chorobę*.

3. 1. Kyla klausimas: kokios buvo kitų priešdėlių, vartojamų šiandien ingresyvų darybai, pirminės funkcijos. Reikėtų patikrinti, ar šios funkcijos buvo tos pačios visose

¹¹ Kartu *išvysti* yra inovacija, o ne ide. infiksiniis praes. **wi-né-d-ti*.

tarmėse. Kartais įvairių priešdėlių reikšmės galėjo būti tokios pat, plg. veiksmazodinius dubletus su ta pačia reikšme, bet įvairiais priešdėliais kaip *prašvito akys* ir *atšvito akys*. Atskirų paminklų smulkmeniška analizė galėtų parodyti, kad tokių dubletų yra daug daugiau ir juos lėmė, pvz., tarmės. Tokios įmanomos padėties pavyzdys tebus s. le. kalbos tekstų ir atsiradusių ten priešdėlinių veiksmazodinių dubletų palyginimas (žr. *Witkowska-Gutkowska* 1999), pvz.:

I *pogrzmal* iest z neba gospodzin (Psalterz Floriański 17,15),

I *zagrzymal* z nyeba gospodzyn (Psalterz Puławski 52,4).

Čia *po-grzmiał* ir *za-grzmiał* senojoje lenkų kalboje turėjo tą pačią reikšmę, nors su skirtingais priešdėliais.

ZUM INGRESSIVEN TYP *išgirsti, prabilti* IN DAUKŠAS POSTILLE

Zusammenfassung

Der Artikel wurde der Herkunft der litauischen Ingressivverben mit Präfixen *iš-* (z.B. *išgirsti*) und *pra-* (z.B. *prabilti*) gewidmet. Im ersten Fall spielt das Subjekt die Rolle des Perzipients, im zweiten hingegen die Erscheinung geht vom Subjekt aus. Die heutige Paradigma der lit. Ingressiva auf dem Präteritum aufgebaut ist, das eine ähnliche Funktion erfüllte, wie das altgriechische ingressive Aorist, vgl. βασιλεύω → ἐβασίλευσα.

LITERATŪRA

DP – Postilla Catholica. Tái est: Izguldimas Ewangeliju kiekvienos Nedelos ir szwėtes per wissús metús. Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Médnikų [...] 1599 = J. Palionis (red.), Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai, Vilnius, 2000.

Endzeļīns J., 1971, Латышские предлоги, – Darbu izlase, I, Rīga.

Kudzinowski Cz., 1977, Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“, I, II, Poznań (Seria Filologia Bałtycka Nr. 2).

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–XX, 1968–2002, Vilnius.

MŽ – Martynas Mažvydas, Katekizmas ir kiti raštai, red. G. Subačius, 1993, Vilnius.

Schwyzer E., 1988, Griechische Grammatik, II. Syntax und syntaktische Stilistik, München.

SP – Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Göttingen, 1929.

Witkowska-Gutkowska M., 1999, Staropolskie prefiksálne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki, Łódź.